

Állandó honvágyam volt

– beszélgetés Csicsery-Rónay Istvánnal –

– *Nagyon változatos életút a tiéd...*

– Igen. Politikusnak indultam, és tulajdonképpen így is lett... Az Államtudományi Egyetemen a négy évből csak az első évet végeztem magában. Ez az első év azért is volt nagyon jó, mert rengeteget jártam operába – hetvenhétszer voltam az egy év alatt. Azt időpocsékolásnak tartottam, hogy csak egy dolgot csináljak, úgyhogy a következő évben beálltam önkéntesnek. Ha ugyanis önkéntesnek jelentkezett az ember, egy év volt a katonai szolgálat, míg ha húszévesen behívják, akkor kettő. A Bem lovastüzéreknél szolgáltam '36-ban. A harmadik és a negyedik évvel párhuzamosan végeztem a bécsi diplomáciai főiskolát. Kora reggel kellett felkelnem, mert hétkor már indult a vonat Bécsbe. Kilenckor kezdődtek az előadások – a tíz órason már ott lehettem...

1939-ben arra gondoltunk, hogy a párizsi egyetemen folytatom a tanulmányaimat, amely diplomáciát és politikát is tanított. Már megvolt a szállásom, a szobám Párizsban, amikor kitört a háború. Én azonban optimista maradtam, mint általában: gondoltam, két év alatt vége lesz, és akkor megyek inkább ki. Pedig '39-ben sem lett volna baj, mert az idegeneket – pláne a magyarokat – nem bántották volna a német megszállók... Így aztán csak kilenc évvel később kerültem ki Párizsba, '48-ban. Franciaországot máig a második hazámnak tekintem.

Itthon maradtam tehát. 1942-ben behívtak katonának. Tulajdonképpen, még egyetemista lévén, kaphattam volna halasztást, egyetlen fiúutódként pedig teljes felmentést, de ezt sem szüleim, sem én nem tartottuk volna helyesnek, tehát bevonultam. 1943 elején a voronyezsi csatában az első vonalban voltam ugyan, de az oroszok másutt törtek át, mi pedig három nap múlva visszavonultunk. Eközben, bekerítve, Osztrogozsszkban megsebesültem, és nem könnyen, de hazajutottam. Nyárra gyógyultam csak fel, akkor kimentem a genfi nyári egyetemre. A külpolitika azonban közbeszólt: a három hónapból mindössze hat hetet töltöttem kint, amikor az olaszok kiléptek a háborúból. Arra számítottam, hogy az oroszok rövidesen Pesten lesznek, illetve Magyarország szintén kilép. Az nem lehet, hogy az oroszok előbb legyenek Budapesten, mint én – gondoltam –, ezért rögtön hazaindultam. Az oroszokra azonban még várni kellett... Egy év múlva már kezdődött a német megszállással szembeni ellenállás.

– *Hogyan kapcsolódtál bele az ellenállási mozgalomba?*

– A Magyar Függetlenségi Mozgalmon keresztül, Szent-Iványi Domokos és Soós Géza révén. Ez volt a legfontosabb mozgalom, amely lényegében mindent irányított. A vezetője Szent-Iványi volt, akit a legnagyobb államférfiak közé sorolok...

– *Mi volt a te feladatod?*

– A vezetőség tagja voltam a Szentmiklósi vezette Központi Bizottságban, amelyben Soós Géza, Saláta Kálmán és Arany Bálint is tevékenykedett. Jópáran voltunk. Az irányítás úgy nézett ki, hogy mindenről csak Szent-Iványi tudott; nekünk csupán a lehető legkevesebbet volt szabad tudnunk még a vezetőségben is... Volt egy olyan pillanat, amikor egyik barátunkat leleplezték, és úgy nézett ki, hogy én és Saláta Kálmán barátom leszünk a következő célpont. Akkor született meg a döntés, hogy kimegyünk a Lengyel Honi Hadsereghez összekötőnek. Erre azonban nem került sor.

Az október 15-i nyilas puccs után nyolc különböző ok is volt, amiért kivégezhetek volna, ha elfognak. Mert a statárium még a plakátragasztásra is vonatkozott. Persze a plakátragasztásnál volt komolyabb is: Mészáros Istvánnal együtt szerkesztettük az *Eb ura fakó* című földalatti lapot, Jaczkó Pál angyalföldi Kiska-századával pedig zsidókat, katonaszökevényeket bújtattunk, egyszóval sok mindent csináltunk.

Ennél lényegesebb, hogy mozgalmunk 1944 tavaszán megszerezte az auschwitzi

jegyzőkönyveket, és Horthyt meggyőzte a deportáltak valódi céljáról. A kormányzó ennek nyomán állította le a 250–300 ezer budapesti zsidó elhurcolását. A Koszorús-féle katonai akció pedig az Eichmann–Baky puccskísérletet hiúsította meg, ami szintén a Magyar Függetlenségi Mozgalom közreműködésével sikerült.

– *Mikor lettél tagja a kisgazdapártnak?*

– '43-ban vitt be a pártba Bajcsy-Zsilinszky, amikor megalakult a polgári tagozat. A pontos neve: Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt. Rendkívül széles társadalmi bázisra épült. A parasztság legfőbb képviselője volt, sok támogatást kapott a polgárságtól, de népszerű volt a földmunkások körében is, ennek köszönhetően az 1945-ös választásokon jelentős rétegekre számíthattunk.

Rögtön megkaptam a külügyi osztályt. Igaz, akkor már a Külügyminisztériumban is benne voltam – ez megint egy különleges történet... 1943–44-ben elvégeztem az akadémiai szintű külügyi tanfolyamot, és '44 szeptemberében jelentkeztem, hogy szeretnék belépni a külügybe. Ezt a munkát nyugodtan lehetett végezni az ellenállási tevékenység mellett. Az angolbarát külügyben – mint megtudtam – zavart okozott, hogy egy németbarát képviselő fiát vegyék fel. Szent-Iványinak kellett szólnom, hogy jelezze: ne féljenek tőlem. Később kineveztek külügyminiszteri titkárnak.

Még egy érdekes dolog: nem volt helyiségünk. Én ajánlottam Nagy Ferenc főtitkárnak az egyetlen méltó helyet a Kisgazdapárt számára, az Országos Kaszinót, a mostani Magyarok Házát. Azért mertem ajánlani, mert apám ott tag volt. Ez tulajdonképpen azért volt nagy szó, mert az akkori középosztály reprezentatív központját, az Országos Kaszinót, a parasztságnak tudtuk megszerezni.

– *Mi volt a feladatod a kisgazdapárt külügyi osztályának élén?*

– 1945-ben elsősorban a csehszlovákiai magyarüldözést próbáltuk ellensúlyozni. Azt már a háború befejezésekor értésünkre adták, hogy az 1937-es határookra kell visszavonulnunk. Ami a jövőd béketárgyalásokat illeti, pártunk eleve az etnikai határok mellett foglalt állást.

Év végén megalakítottam a párt béke-előkészítő bizottságát. Nagy Ferencet kértük fel elnöknek. Kidolgoztuk a párt békejavaslatát, amely Erdélyt olyan nyugat–keleti irányban haladó vonallal javasolta kettéosztani, amelynek révén a Székelyföld Magyarországhoz tartozhat, s a határ két oldalán a románok és a magyarok aránylag egyenlő számban élhetnek. Csehszlovákia esetében a magyarok jogainak helyreállítását kértük, ha azonban ez a beneši dekrétumok miatt nem

valósulhat meg, az anyaországhoz való visszatérésüket, de a földdel együtt, amelyen élnek.

Ez volt az első békejavaslat a pártok részéről, ami aztán alapja lett az egész kormány békejavaslatának. Nagy Ferenc a nagyhatalmak támogatásának elnyerése céljából végigjárta fővárosaikat.

– *1947-ben letartóztattak...*

– Nem én voltam a célkeresztben, de engem, mint-hogy nem voltam parlamenti képviselő, könnyebben tudtak letartóztatni, nem védett a mentelmi jog. Ugyanakkor beosztásomnál fogva – ha meg tudnak törni – jelentős terhelő tanú lehettem volna a legfelső kisgazda vezetés elleni perben. Perre szükségük volt a kommunistáknak, mert a Nyugat miatt ekkor még nem vehették át a hatalmat, azt későbbre tervezték. Egy ilyen „népfrontkormány” élén állhatott volna akár kisgazdapárti miniszterelnök is, mondjuk: egy Dinnyés Lajos (ahogyan ez később, átmenetileg, meg is történt), de ehhez előbb meg kellett szabadulniuk a polgári demokrácia fő képviselőitől, elsősorban Kovács Bélától és Nagy Ferenctől.

Ellenem az volt a vád, hogy részt vettem egy köztársaság-ellenes összeesküvésben, mely a kormány – tehát mi magunk! – ellen irányult. Eleitől kezdve nyilvánvaló volt, hogy a többségi Független Kisgazdapárt szétzúzását tűzte ki célul ez a koncepció per. A párt vezetőségének második vonala volt a fővádlott, Mistéth Endre miniszterrel az élén. Elősegítette a vád megkonstruálását az, hogy több vádlottat összekötött az a tény, hogy tagjai voltak egy 1944 elején megszűnt titkos szervezetnek, a Magyar Testvéri Közösségnek. Miután a politikai vádak nem tudták kellőképpen bizonyítani, a magyar közösségbeli tagságot használták fel ürügyül. Rákosi nyomán ma is sokszor hívják az egész ügyet tévesen „magyar közösségi per”-nek.

A Magyar Közösség tulajdonképpen egy patriótta szervezet volt. Erdélyben alapították vagy 250 éve. Onnan került az anyaországba. A harmincas években erősödött meg. Célja a magyar érdekek feltétlen képviselése volt. Ekkor természetesen célja a germán és náci befolyás elleni védekezés lett.

Két évre ítélték, de feltételeesen szabadlábra helyezték. Abban a hitben, hogy legközelebb már nem az ÁVO, hanem az oroszok „vendégszeretétét” fogom élvezni, meglehetősen kalandos körülmények között elhagytam az országot. Néhány hónapot Ausztriában és Svájcban, majd egy évet – akkor már feleségem és lányom is kinn volt – Párizsban töltöttünk, amíg megkaptuk az amerikai vízumot. Ott addigra már egy egész kis Magyarország verődött össze Varga Bélával és Nagy Ferenccel az élén.

Ideiglenesnek hittem az emigráns állapotot. Abban bíztam, hogy néhány év alatt az egész a javunkra eldőlt, mert a nyugat beavatkozik. Tévedtem.

Amikor Amerikába kerültem, rögtön a Szabad Európa Bizottság politikai elemzője lettem. Az első hat évben a Kongresszusi Könyvtárban dolgoztam. Az egész beérkező magyar sajtót mi dolgoztuk fel. Nem hiszem, hogy Magyarországon kívül vagy belül olyan tájékozott lett volna valaki a magyarországi eseményekről, mint én.

Egyébként egy folyóirattal kezdtem *Hírünk a világban* címmel. Egy éven át stencilre szedtem össze a legfontosabb magyar vonatkozású híreket, és elküldtem az összes magyar lapnak szerte a világon. A második évtől kezdve pedig tizenhárom éven át nyomtatásban hoztam ki. Ezáltal az egész emigráció kulturális részét kézben tartottam. A tizennégy évfolyam egyébként megtalálható az interneten is.

A *Hírünk a világban* 1964-ben megszüntettem, elég munkát adott a kiadó. A könyvkiadást 1953-ban kezdtem. Könyveimet Hongkongban, Bombayben, Tajpejben, Buenos Airesben is nyomtattam, mert ott olcsóbb volt a nyomda.

1956-ban jelentkezett Juhász Vilmos, aki a Szabad Európa Bizottságnál dolgozott, ugyanakkor nekem főszerkesztőm volt. Azt mondta, most adódott lehetőség arra, hogy hazaküldjünk könyveket. Különböző, közöttük az általam is kiadott könyvekből rendeltek meg több mint tízmillió kötetet, melyek közt folyóiratok is voltak. Nem politikai vitairatok, hanem tudományos jellegű művek voltak. Ez volt a „szellemi Marshall-terv”. Mint később kiderült, az általam kiadott könyvek felét felhasználták ebben az akcióban, azaz megvásárolták őket. Az emigrációban élő vevők egyébként többen voltak, mint most itt Magyarországon...

– *Hogyan jutottak e könyvek a hazai olvasókhoz?*

– Ennek több módja is volt: olykor megpróbálkoztunk a postával. Volt, amit átengedtek, volt, amit nem. Például – mert lemezeket is kiadtam – Illyés Gyula *Egy mondat a zarnokságról* című verse Brahms zongoraversenyének borítójában utazott. A legnagyobb siker a *Korunk szellemi körképe* című antológia volt, ez hat kiadást ért meg, és több mint tízezer példányban került Magyarországra. Később a módszer az volt, hogy a főbb városokban: Münchenben, Londonban, Párizsban, Rómában élő ismert magyarok, főként írók lakására küldtük a könyveket, és a hatvanas évek közepétől, amikor már lehetett itthonról nyugatra utazni, a hazaiak onnan vihettek el ingyen egy-egy példányt.

– *Hihetetlenül mozgalmas, gazdag életed volt: börtön, szerelmek, szervezkedés, katonaság, bíróság. Ugyanakkor az írásaidban fellelhető egy bizonyos folytonos-*

ság: egy hazáját szerető, magyarságát ápoló emberé. Egyfolytában dolgozol, most is, idehaza is, külföldön is.

– Életem legnagyobb válságát és csapását akkor éltem meg, amikor emigrációba kellett mennem. De hát az egyetlen út volt akkor. Most azon csodálkoznak, hogy 91 éves koromban mennyi mindent csinállok... Miután negyvenhárom évig emigrációban éltem, ahol csak korlátozottan tudtam működni, természetes, hogy amikor már megvan hozzá szabadságom, és nyugdíjat is kapok, akkor ezeket mind szívesen teszem. Tulajdonképpen most vagyok életem legelőnyösebb szakaszában, amikor semmiféle külső felelősség nem nyom. Amerikában huszonhárom évig kellett egy könyvtárban dolgoznom, ami még mindig jobb volt, mint máshol, de mégiscsak gürcölés volt.

Nekem egyébként állandó honvágyam volt, nemcsak Magyarország, hanem Európa iránt is. Mindvégig tudtam, hogy hazajövök, mindenképpen át akartam költözni Washingtonból Párizsba, és már meg is volt az állásom, de a pénzügyi dolgok megakadályozták ebben.

Sokáig azon dolgoztam, hogy Párizsba tudjak visszaszakerülni, mert azt tekintem második hazámnak. Mindent egybevetve ott összesen két évet töltöttem. A lányom és a fiam ott végzett a Sorbonne-on. A fiam professzor a DePauw Egyetemen Indianában, de még a nyugdíjkort meg kell várnia. Óriási karriert futott be, mint a sci-fi elméletének szakértője. Most jelent meg egy könyve, amit több mint tíz nyelvre fordítanak, és már két irodalmi díjat akarnak neki adni.

Egyik legnagyobb teljesítményemet abban látom, hogy mindkét gyermekemet megtanítottam tökéletesen, műfordítás szinten magyarul beszélni. A fiam – annak ellenére, hogy még nem töltött hosszabb időt Magyarországon –, olyan tökéletesen beszél és olvas, hogy felhasználja a világirodalom tanításában. Tudniillik magyarra sokkal több kötet van lefordítva, mint angolra. Úgy gondolom, a világirodalmat azért tudja jól tanítani, mert magyarul tud.

– *Mi adja a hitedet? Úgy tűnik, az nem változott semmit az idők során, ahogyan szellemi, erkölcsi hozzáállásod sem.*

– Egy sor olyan dolog, ami ugyan önmagában elmenthető hordoz... Úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy én forradalmárnak születtem egy somogyi földbirtokos családban a hárommillió koldus országában. Ráadásul apám németbarát volt, ezáltal vele teljes elmenthető alkottunk mindvégig – ez a tény is folyamatosan csiszolta bennem a dolgokat.

MP

(A beszélgetést a 42. lapszámunkban közölte, Cservenka Judit által készített interjú szövegével egészítettük ki.)